

Ajaloosündmuste algustäht. Tagasivaade

Maire Raadik

Ajaloosündmuste algustähte on meie keelekomisjonid nüüdseks arutanud kaks korda, esimene kord Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond 1934. aastal, teine kord Emakeele Seltsi keeleteoimkond 2012, ja võib öelda, et mõlemal korral jäi asi mingis mõttes poolikuks.

1934. aastal algatas ajaloosündmuste algustähe arutamise Elmar Muuk, kuid ei jõudnud ise küsimust põhjalikumalt läbi töötada, mistõttu oli ka keeleteoimkonna vastus Muugile üldsõnaline.¹ 2011.–2012. aastal tehti Urve Pirso eestvedamisel jõudumööda eeltööd, kuid otsuse kavandit arutati liiga kitsas ringis – arvamus saadi vaid neljalt ajaloolaselt² – ning seda ei pandud enne lõplikku vastuvõtmist ka avalikule arutelule, kuigi mõne eelmise otsusega oli toimkond sellist praktikat juba rakendanud.

Kui otsus oli vastu võetud ja avalikuks tehtud, koostasid ajaloolased avaliku vastulause³, millele oli alla kirjutanud kakskümmend kolm ajaloodoktorit ja -professorit. Pärast uusi arutelusid ajaloolas- tega võttis Emakeele Seltsi keeleteoimkond 16. novembril 2012 vastu otsuse uue variandi⁴, mis möönis ajaloolaste erisoove.

¹ A. Kask, Eesti kirjakeele ajaloo 2. osa. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1970, lk 404.

² Ajaloosündmuste algustäheortograafia. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 11. juunil 2012. Selgitanud **Urve Pirso**. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.

³ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga. Eesti Päevaleht 29. VIII 2012.

⁴ Ajaloosündmuste nimetuste õigekiri. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 16. XI 2012. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.

Millest asi alguse sai?

Miks filoloogid üldse hakkasid suurt algustähte kui võrdlemisi õrna teemat torkima, tuli sellest, et neile ei andnud rahu ajaloosündmuste kirjutamise keerukus. Kasutusel olid nii nimemall (nimi suure tähega, liigisõna väikesega) kui ka esisuurtähemall (esimene sõna suure tähega, ülejäänud väikesega), ning just sellest viimasest kui eesti ortograafias suhteliselt kõrvalisest algustähemallist⁵ sooviti lahti saada.

Ajaloosündmuste esisuurtähest loobumine oleks olnud järjekordne samm niigi keeruka algustähereeglistiku lihtsustamise teel. Eelmine suurem ja edukas lihtsustamine oli tehtud Tiiu Ereli algatusel Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 1994. aasta otsusega, kui käibest jäi kõrvale jutumärke ja läbivat suurtähte kombineeriv mall (*kauplus „Rahva Raamat“, ajakiri „Eesti Loodus“*).⁶ Muudatuse tulemusena võis edaspidi viies nimerühmas jutumärgid ära jätta ehk kirjutada asutusi, perioodikaväljaandeid, kaupu, autasusid ja üksiksõidukeid tavalise nimemalli järgi (*kauplus Rahva Raamat ~ Rahva Raamatu kauplus, ajakiri Eesti Loodus*).

Esisuurtähte on eesti õigekirjas rakendatud kahes-kolmes nimetusrühmas. Reeglitesse on olnud sisse kirjutatud ajaloosündmuste esisuurtäht, seekõrval on esisuurtäht kuigivõrd figureerinud ka muusikateoste ja õigusaktide pealkirjade kirjutamisel, kuid neis kahes rühmas pole seda siiski reegli tasemel kunagi vastuvõetavaks tunnistanud.

Kui jätame kõrvale pealkirjad, mida tuleb kirjutada jutumärkides ja esisuurtähega, võime jagada keelendid suure ja väikese algustähe kasutamise seisukohalt kaheks: nimed, mis kirjutatakse alati suure tähega, ja nimetused, mida võib alati kirjutada väiketähega. Määratlus „võib kirjutada väiketähega“ viitab sellele, et suurtäht ei ole tingimata välistatud (nagu on nimede puhul väiketäht üldiselt

⁵ H. Saari, Algustähe ja jutumärkide reeglistamise alused. – Keel ja Kirjandus 1974, nr 11, lk 649–660.

⁶ Algustäheortograafiast ja jutumärkidest. Selgitab Tiiu Erelt. – Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Emakeele Selts, 2000, lk 14–23.

väljastatud, kui see pole just kujundusvõte vms). Neid juhtumeid, kus nimetusi ehk mittenimesid võidakse mingi kokkuleppe alusel kirjutada suure tähega, on laias laastus kolm: kui soovitakse näidata nimetuse 1) ametlikkust, 2) püsikindlust või 3) tunderõhku (ülmussuurtäht, personifitseeriv suurtäht, adressaatide Sina ja Teie suurtäht).⁷ Püsikindlust näitav suurtäht on tavapäraselt olnud esisuurtäht, ametlikkussuurtäht on aga haaranud peale nime kaasa ka liigisõna. Selles, et ajalooühtlustel on enamasti nimetused, harvemi nimed⁸, on olnud enam-vähem ühel meelel. Muutunud on arvamused aga ses suhtes, kas neid nimetusi tuleks kirjutada väiketähega nagu nimetusi, iga sõna suure tähega nagu nimesid või veel kuidagi kolmandat moodi – püsikindlust näitava esisuurtähega.

Kuidas on reegel kujunenud?

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna 23. oktoobri 1934. aasta otsus nägi ette kirjutada ajalooliste sündmuste fikseerunud nimetusi nagu pärisnimesid. Suur algustäht oli seejuures läbiv: *Põhjasõda, Kolmekümneaastane Sõda, Soome-Ugri I Kultuurkongress, Nikea Kirikukogu, Punased Aastad*.⁹ Johannes Aaviku 1936. aasta grammatikas olid ajalooühtluste nimetuste lahku kirjutatavad sõnad siiski väiketähega, nagu *Kolmekümneaastane sõda ja Jüriöö mäss*, kuid oli lisatud märkus, et parem oleks kirjutada ka kõik muud sõnad suure tähega (*Kolmekümneaastane Sõda*).¹⁰

⁷ T. Erelt, Eesti ortograafia. Viies, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 23.

⁸ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 367.

⁹ A. Saareste, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid. – Eesti Kirjandus 1935, nr 5, lk 225–226; A. Kask, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid. – Eesti Keel 1937, nr 7–8, lk 229.

¹⁰ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 323.

Johannes Valgma ja Nikolai R Emmeli 1968. aasta grammatika tõi ajaloosündmuste nimetamisel esimest korda mängu ka liigisõna mõiste: ajalooliste sündmuste nimetuses kirjutatakse pärisnimeline osa suure tähega, liiki näitav sõna aga väikese algustähega, nt *Trooja sõda*, *Jüriöö ülestõus*, *Laste ristisõda*, *Verine pühapäev*, *Teine maailmasõda*. Nagu näha, võib nimeks olla nii päris- kui ka üldnimi ning liigisõnaks nii liht- kui ka liitsõna. Kuivõrd riigikord oli vahepeal muutunud, täiendasid lihtsat ja selget üldreeglit austust väljendava läbiva suurtähega kirjutatavad erandid: *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon* ehk *Suur Oktoober*, *Suur Isamaasõda*, *Pariisi Kommuun*.¹¹

Taktika muutus, kui ilmus 1976. aasta õigekeelsussõnaraamat. Siitpeale rõhutati, et ajaloosündmuse nimetatakse enamasti üldnimeliselt (peame meeles: üldnimi kirjutatakse üldiselt väikese tähega), kuid nimetuse püsikindluse näitamiseks kasutatakse esisuurtähte. Nimetuste kõrval toodi esile nimesid, mida võib kirjutada läbiva suurtähega, sedasama lubati teha austuse märgiks ka mõnede nimetuste puhul.¹² Ei ÕS 1976 (mille algustäheortograafia reeglistiku oli kirjutanud Tiiu Erelt), Eduard Vääri keskkooliõpik (7. trükk 1976) ega ka Tiiu Erelti ortograafiavihik (esimene trükk 1995) ole toonud näiteid selle kohta, kas ajaloosündmustel võib olla ka selliseid nimetusi, mis pole kinnistunud ja mida võiks sellel või mõnel muul põhjusel kirjutada väiketähega.

Tegelikkuses on niisugused nimetused täiesti olemas ja keelekorralduses on kujunenud praktika kirjutada neid mitte ajaloo-sündmuste esisuurtähe reegli järgi, vaid kui tavalisi üldnimesid. Mida uuem nimetus, seda vähem on tema puhul põhjust rääkida püsikindlusest või kinnistumisest ja seda loomulikum on kasutada universaalset väiketähte: *külm sõda*, *esimene ja teine lahesõda*, *laulev revolutsioon*, *rooside revolutsioon*, *oranž revolutsioon*, *sametrevolutsioon*, *aprillirahutused*, *pronksiöö*, *araabia kevad*, *rändekriis*.

¹¹ J. Valgma, N. R Emmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 371.

¹² Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Erelt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976, lk 884.

Kui kirjutada ajaloosündmuste kinnistunud nimetusi esisuurtähega, seisaksime silmitsi opositsioonidega nagu *rooside revolutsioon* (ei ole veel püsikindel nimetus) ja *Rooside sõda* (püsikindel). Kas on ikka mõtet mitteajaloolasi sellise vahetegemisega koorjata? Muide, kui keeleteimkondlased 2012. aastal ühel arutelul ajaloolaste käest küsisid, kust saab teada, millised ajaloosündmuste nimetused on püsikindlad ja millised mitte, oli vastus oma lihtsuses geniaalne: iga ajaloolane teab seda. Võib-olla teab, võib-olla mitte. Näiteks on ajaloolaste 2012. aasta vastulauses muu hulgas soovitud-soovitatud kirjutusviisi *Eesti vabadussõda*.¹³ Kuis nii, aga äkki on meie tähtsa ajaloosündmuse püsikindel nimetus siiski *Vabadussõda*, nagu annab „Eesti entsüklopeedia“? 1937. aastal õpetas „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“, et tuleb kirjutada *Vabadus(e)sõda*, kui „selle all mõeldakse Eesti Vabadussõda“.¹⁴

Väiketäht, mis uuemate ja nimetamise seisukohalt muutlike ajaloosündmuste puhul näib ülimalt loomulik, tekitab vanemate ja suure algustähega mällu sööbinute puhul rohkem kõhklusid. See on paratamatu ja siin on vaja lihtsalt üleminekuajaga. Sel üleminekuajal võiks kool kui reeglistuse seisukohalt tulevikku vaatav institutsioon võtta suuna väiketähele¹⁵, mis võimaldaks õpetada ja õppida *rooside sõda* ja *rooside revolutsioon*, *vabadussõda* ja *Eesti vabadussõda*, *kodusõda* ja *Ameerika Ühendriikide kodusõda*, *madisepäev* ja *madisepäeva lahing* jne. Need, kes juba koolidest läbi käinud, võivad oma eratekstides valida kas suure või väikese tähe; erialapruuk ehk ajalookirjandus võib, kui soovib, hoida tava, mis aitab lahterdada sündmusi püsikindlaiks ja püsikindlusetuiks.

¹³ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga.

¹⁴ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II, täiendatud ja parandatud trükk. III köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.

¹⁵ 2012. a ja hiljem ilmunud emakeeleõpikuis ongi ajaloosündmusi õpetatud kirjutama väiketähega, vt nt Avita kirjastuse 5. ja 9. kl õpik, Koolibri kirjastuse 6. kl õpik. Emakeele Seltsi keeleteimkonna otsust kajastavad ka Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ viies, täiendatud trükk (2016) ja Maire Raadiku „Õigekirjaspikker“ (2016).

Keeletoimkond on tunnistanud ajaloolaste separaatmalli vastu võetavaks, kuid jätnud malli rakendusala mõneti ebamääraseks. See on andnud alust kahetistele tõlgendustele: 1) üldkeeles kirjutame väiketähega, ajaloolased kirjutavad esisuurtähega; 2) kirjutame väiketähega, kuid on rühm nimetusi, kus tuleks kirjutada suure tähega.¹⁶ Taime- ja loomanimetuste ning loomatõugude nimetuste puhul on praegu kehtivais reeglis fikseeritud, et erialapruuk on väiketäheline, üldkeeleprouk suurtäheline¹⁷, sama moodi saaks ajaloosündmuste puhul fikseerida, et ajaloolastel on tava kirjutada püsikindlaid nimetusi nimedena. Niisugune esitus annaks selgemad juhised ka kooliõpetusele, kus asjad käivad üldkeeles, mitte kitsalt ajalooteaduse reeglite järgi.

Mis ajaloolasi häiris?

Ajaloolased mõnsid oma vastulauses, et kolm kõrvutist malli on liiast, kuid olid nõus loobuma vaid nimemallist, mitte esisuurtähest. Kui neid kaht omavahel võrrelda, siis on esisuurtähte kindlasti hõlpsam rakendada kui nimena kirjutamist. Nimemalli puhul tuleb mis tahes nimerühmas osata teha vahet nimel, mis käib suure tähega, ja liigisõnal, mis käib väikese tähega, kuid see on raske (kas kirjutada *Pimedate Ööde filmifestival* või *Pimedate Ööde Filmifestival*, *Maarjamaa Risti teenetemärk* või *Maarjamaa Risti Teenetemärk*, *Mobiilse Elu pakett* või *Mobiilse elu pakett* jne).

Osal ajaloosündmustel on kujundlikud liigisõnad (nt *verine pühapäev* pro *pühapäevane meeleavaldajate tulistamine*), mida on kord peetud nime osaks (siis on kirjutatud *Verine Pühapäev*)¹⁸ ja kord liigisõnaks (*Verine pühapäev*)¹⁹. Sama probleemi näeb muudiski nimerühmades, nt on *Suurest Katlast* nüüdseks saanud *Suur katel* (*katel*-sõna ei peeta Eesti kohanimeses enam liigisõna kujund-

¹⁶ Eesti keele instituudi keelenõuandele saadetud meiliküsimus 15. IV 2013.

¹⁷ T. Ereht, Eesti ortograafia, lk 26–27.

¹⁸ Õigekeelsussõnaraamat, lk 884.

¹⁹ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 371.

likuks sünonüümiks, vaid tavaliseks liigisõnaks – on olemas ka *Väike katel* ja *Kurissoo katel*). Ühel meelel on ajaloolased ja filoloogid olnud selles, et Nõukogude ajast pärit austussuurtähest ja -nime-dest on aeg loobuda²⁰; see lubab nt *Suure Prantsuse revolutsiooni* või *Prantsuse kodanliku revolutsiooni* asemel öelda ja kirjutada lihtsalt *Prantsuse revolutsioon – Révolution française*.

Ajaloolaste vastuväide läbinisti väiketähega kirjutamisele oli see, et väiketähe puhul puudub lugejal võimalus aru saada, kas räägitakse konkreetsest ajaloosündmusest või kasutatakse lihtsalt kujundlikke väljendeid. Sellele on väga lihtne vastata ja seda on õigupoolest teinud juba Urve Pirso keeleteoimkonna algse otsuse selgituses: aru saadakse ennekõike konteksti najal. Kui raadiodiktor ütleb hommikusi liiklusuudiseid lugedes, et eile oli *must neljapäev*, ei hakka ta täpsustama, et head kuulajad, see on must neljapäev (ühe või kahe) suure algustähega. Ei, ta loeb seejärel ette juhtunud õnnetused ja me saame aru, mida ta tegelikult mõtleb. Suurtähe puudumine ei kahjusta meie võimet öeldust-kirjutatust õigesti aru saada (kõnes ei ole suurtähte!), kuid suurtähesund paneb meid tarbetute asjade üle pead murdma.

„Ja kui vaadata teiste riikide kogemusele, siis ei ole me teadlikud, et üheski teises eesti keelega võrreldavas keeles oleks mindud üle ajaloosündmuste väikse algustähega kirjutamisele,“ kirjutasid Eesti ajaloolased.²¹ Soome kodumaiste keelte instituudi koostatud käsiraamatute järgi käivad sõdade (ja ajalooperioodide) nimetused soome keeles väikese tähega: *ensimmäinen maailmansota, talvisota, isoviha* 'põhjasõda', *jatkosota*, suure tähega on vaid nimetustes olevad pärisnimed, nt *Irakin sota, Persianlahden sota, Kuuban kriisi*.²² Need on samad põhimõtted, mida on taotlenud Eesti keelekorraldajad.

²⁰ Mati Lauri kommentaar Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 29. XI 2011 koosolekul ja Marek Tamme 15. XI 2011 kiri Emakeele Seltsi keeleteoimkonnale.

²¹ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga.

²² Kotimaisten kielten keskus. Kielitoimiston ohjepankki. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/>; Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas. 11. painos. Päätoimittaja S. Kankaanpää. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Helsinki, 2013, lk 54 (sama reegel ka nt 6. trükis 2009).

Mis saab edasi?

Nagu juba öeldud, ajaloosündmusel võib olla nimetus ja võib olla ka midagi nimelaadset, sagedasemad on nimetused. Ajaloosündmusele (või ka -perioodile) võib nimetuse anda toimumise aeg (*talvesõda, 1905. aasta revolutsioon, jüriöö ülestõus, madisepäeva lahing, oktoobrirevolutsioon, juunipööre, märtsiküüditamine, aprillirahutused, 1. detsembri riigipöördekatse*), koht (*jäälahing, põhjasõda, lahesõda, Liivi sõda, Vene-Jaapani sõda, Prantsuse revolutsioon, Kuuba kriis, Paju lahing, Balti kett*), kestus (*kolmekümneaastane sõda, saja-aastane sõda, kuuepäevane sõda*), ulatus (*esimene ja teine maailmasõda, maailmarevolutsioon, suur rahvasterändamine*), osavõtjad (*laste ristsõda, dekabristide ülestõus*), eesmärk (*vabadussõda, suur proletaarne kultuurirevolutsioon*), iseloom (*püha sõda, külm sõda, jätkusõda, kodusõda, laulev revolutsioon, sametrevolutsioon, vaikiv ajastu*), atribuutika (*oranž revolutsioon, rooside revolutsioon, rooside sõda, puuaiasõda*) jne. Sel moel liigituvad ajaloosündmused puhtalt nimetuste hulka: põhisõna näitab, mille hulka nimetatav sündmus kuulub (*sõda, lahing, revolutsioon, ülestõus, rahutused*), täiendsõna täpsustab.

Osas ajaloosündmustel, nagu juba eespool osutatud, on kujundlik liigisõna, nt *pronksiöö* pro *pronkssõduri teisaldamise öö rahutused, araabia kevad* pro *revolutsioonilaine araabia maades, pärtliöö* pro *hugenottide tapmine ööl vastu pärtlipäeva*. Kas see võib anda põhjuse käsitada neid nimetusi nimedena ning kas suurtäht haaraks sel juhul kaasa ka lahku kirjutatava põhisõna? Saaks ju kirjutada *Kristalliöö, Pärtliöö, Suur Pauk* või *Verine Pühapäev* (nagu nägi ette enne 2012. aasta otsust kehtinud reegel), kuid pikemais tekib tõrge, nt *Pikkade Nugade Öö*. Kui võtame aga eeskujuks tavalised piltlikud väljendid, nagu *must surm, raudne eesriie* või *suur vend*, võime kirjutada ühtviisi väiketähega nii uuemaid *araabia kevad* ja *pronksiöö* kui ka vanemaid *pärtliöö, kristalliöö, pikkade nugade öö, verine pühapäev, suur pauk*. Alati on võimalus mingil üksikjuhtumil kasutada eristusvahendina suurtähte (s.o kirjutada nimetust nimena), kuid sellised *ad-hoc*-peensused ei pea olema reeglitesse sisse kirjutatud.

Ajaloosündmuste püsikindlust markeeriv esisuurtäht on erialapruugist kunagi üldkohustuslikku ortograafiasse kantud²³, kuid tänapäeva sündmusrohkes maailmas ei ole erialateadmisi eeldava malli rakendamine üldkeelele enam jõukohane. Seetõttu võeti üldkeeles ette mallide arvu vähendamine ning nüüd, neli aastat hiljem, pole põhjust toonase otsuse üldpõhimõtetes kahelda. Kirjutajaid olgu aga lubatud, nagu juba eespoolgi, jagada reegli rakendamise astmete järgi kolmeks: kes praegu õpib, kirjutagu *vabadussõda* (ning *laulev revolutsioon* ja *pronksiöö* ja nii edasi); see, kes on õppinud vana reegli järgi, otsustagu oma eratekstides ise, kas kirjutab *Vabadussõda* või *vabadussõda*; kes on aga ajaloolane, kirjutagu *Vabadussõda* või *Eesti vabadussõda* – või kas või *vabadussõda*.

Keel ja Kirjandus 2016, nr 5

²³ Eesti keele grammatika II, lk 367.